

הישראלי הנוסע

כנציג, קובע את התדמית של הישראלי בין הגויים. מכאן נקיעת-הנפש הבלתי סובלנית כלפי הישראלי הסורח לעיני הגויים. הברלי דת, תרבות ומורשת עשויים להתגמד לנוכח משיכה גופנית ונפשית בין הישראלי לזר, והרגש עשוי להכריע קשרים ממושכים קודמים עם המוכר. דווקא העמידה מול הזר מחדרת תחושות עמומות הן בתחום החיים הרגשיים והן מבחינת הביקורת העצמית של הישראלי ככזה. בעמידתו מול הזר אין הישראלי משוחרר מסטריאוטיפיות דרודה ומנוחקת מהמציאות. אך יש שהמספר, המציג חפיה סטריאוטיפית של אחת מדמויותיו, מעורר בקורא חיוך ושולל את הסטריאוטיפ. גם במישור היחסים האישיים בין הישראלי לגויים מתערב לעתים המישור היהודי-הישראלי; את יהדותו-ישראליותו מוביל הישראלי עמו גם אל המיטה שבה מחכה לו הגויה. תחושת השייכות לכלל עם ישראל לדורותיו, ולא רק, מתחדדת לעתים דווקא עקב המפגש עם הנוכרי, המעורר את הצורך במודעות לזהות אישית מוגדרת.

* * * * *

חווית השהייה באמריקה אינה מרכזית ב"בתחילת קיץ — 1970" (א.ב. יהושע). הבן נסע לאמריקה, ולאחר שנים רבות הוא שב לארץ עם אשה ובן. ניתנות לנו בכיווץ רב חוויות הקשורות ביציאתו של ישראלי להשתלמות בחוץ-לארץ ושיבתו לארץ: היציאה מולידה בו שינוי, הוא שב כדי ליישם את ההשכלה שרכש, הוא עובר בדיקות במכס, עובר שלבים של קליטה-חוזרת, מגוייס שוב לשירות מילואים, משתלב במשרה, עד לקשיי תקשורת בין אשתו ובנו-הדוברים אנגלית לבין הסוככים אותם.

מאמריקה מביא הבן איתו "בשורה חדשה" ומוצרים רבים. ה"מהפכה האמריקאית" (ע' 20) שהבן הביא עמו כוללת ערכוביה של חפצים "קרטונים... טרנספורמטורים... תקליטים...". (שם). האב מפקפק בתועלת שבמכונות שהבן מביא, ועד לשימוש המזורז במין כאמצעי לפרסומת: "... מגויינים עבים באנגלית, לא מוכרים, תצלומים של גברים לפרסומת, לפעמים חצי ערומים, כולם מגודלי שיער, מהפכנים שמנים ורזים, מציגים עניבות חדשות או מכנסי פסים, מכונות חשמליות קטנות בעלות יעוד מפקפק" (ע' 25). המלים "מהפכה" ו"יעוד" אופייניות לאב, המשתמש באוצר מלים על-חקני ומבקש למצוא "בשורות" ו"מהפכות" אף בפשוטים שבדברים. השמרנות והרתיעה ממחשבה שיוחר (מכונות חשמליות, כמייצגות צרכנות) פירושו גם טוב יותר מאפיינות את האב. חשובה מכל המוצרים היא "הבשורה החדשה" שהבן מביא עמו, "נסיונות חדשים, משהו בין היסטוריה לסטטיסטיקה, המתודות עצמן מהפכניות כל כך..." (ע' 17). אמריקה אינה אפוא רק מקור למיכון בעל יעוד מפקפק, אלא גם מקור שממנו צומחים "נסיונות חדשים", אשר דרכם ביקש הבן "להתנבא" (ע' 26).

כואו של הבן הוא גם כסימן של קשיי תקשורת בין אשתו ובנו לסביבתם החדשה. כבר כשדה-התעופה "ממטירים" הנכד והכלה על האב "אנגלית בלתי נתפסת" (ע' 10), והאב מעיד על עצמו: "בקושי רב הבנתי את האנגלית שלה" (שם). כשהוא מבקש ליצור קשר עמה הוא עושה זאת "באנגלית בלתי אפשרית... מבושלת באורה פרטי. ספוגה במלים עבריות" (13). מאמצי התקשורת מסתיימים בשתיקה.

מאת לב חקק

בקטע המסיים את ספרו "ספרות עברית מודרנית" מציג הלקן את השאלה האם הספרות העברית בישראל, התרבות העברית בישראל בכלל, יוכלו להרשות לעצמן להינתק מהעיסוק בגורל היהודי והיהדות בעולם. הלקין אינו מציע תשובה לשאלה זאת, אך הוא עומד על כך שהספרות העברית עשויה למצוא עצמה בפני בעייה קשה: חזון הגאולה כפי שהוגשם בתרבות הישראלית, כנגד מציאותו של עולם יהודי שאינו כלול בתחום של אותו חזון. אכן, הספרות העברית עוסקת במידת מה בנושא יהדות ויהודים מחוץ לישראל, אך מנקודת מבט ישראלית בעיקר.

המגע התכוף בין ישראלים לארצות חוץ המתבטא בין השאר בכיקורים תכופים של חוקרים ויוצרים ישראלים בארצות שמעבר לים, לבטיה של ישראל בנושאים של עלייה וירידה, היחסים עם יהודי התפוצות, שאלת גורלה של היהדות מחוץ לישראל — גורמים אלה ואחרים היפרו את הטיפול של הספרות העברית בשאלות של ישראל והתפוצות כפרט, וישראל והעולם בכלל. אין מדובר כאן בדור יוצרים שנשא עמו מטענים מהחיים בגולה והמשיך לתת להם ביטוי ספרותי לאחר עלותו לארץ, אלא ביוצרים ילידי הארץ, או שעיקר גידולם בארץ, שהמפגש עם העולם שמחוץ לישראל מוצא ביטוי ביצירותיהם. אנו עדים לפירוק נאה בתחום תיאור חיי יהודי המזרח בארצות מוצאם. כך ניתן היום למצוא בספרותנו תמונה מקיפה מחיי יהודי המזרח בתפוצות השונות, כגון של יוצאי תורכיה (שלמה אביז), חימן (אלמוג, טבעוני, מדינה), עיראק (רבי, עמיר, מיכאל, בלס) מרוקו (חזן), טוניס (ייטיב), כורדיסטאן (מורד), סוריה (שמוש), פרס (עמיצור), שהעשירו את מה שסופרים כבורלא וטביב תארו. במסגרת זאת אין ענייננו ביצירות שכהן עולמה של הגולה מתואר כחוויה של עבר מרוחק, אלא ביצירות שמתארות את המפגש עם הזר כחוויה נושמת.

כמה מספרים מודרניים התמודדו עם היבטים שונים של חוויות הישראלי הנוסע. אדגים זאת בשלושה סיפורים: "בסוף מערב לבנימין תמוז (עם עובד, 1966) "בתחילת קיץ — 1970 לא.ב. יהושע (שוקן, 1972); ו"על עצים ואבנים" לאהרון מגד (עם עובד, 1973).

קשיי תקשורת

היבטים המועלים ביצירות אלו ביחס לדרך שבה נראות הארצות שמעבר לים בעיני הישראלי הם יצגים לתחושות המורכבות של הישראלי הבא במגע עם עולם זר. מגע זה יוצר קשיי תקשורת, אם עקב הברלי שפה ועם עקב הברלי מנטאליות. מובן הוא הרחף והצורך להשוות בין ישראל לבין הארץ שבה מבקר הישראלי. המגע עם הזר מעורר לעתים רגשי התנשאות וביטול, ולפעמים רגשי התבטלות כתוצאה מהתפעלות מהיבטים חומריים או היבטים של יחסי-אנוש המתגלים בו. אף הישראלי הביקורתי כלפי ישראל וישראלים משנס מותניו ומודע לצורך שלו "לייצג" את ישראל בכבוד, שכן הוא,

* Simon Halkin, Modern Hebrew Literature. Schocken, 1950

מהדורה חדשה 1970, ע' 217.

א.ב. יהושע

יהודי, ישראלי בעיירה של גויים.

גאל, גיבור "על עצים ואבנים" (מגד), בן 42, יצא בשליחות לדוראנו, קולוראדו, בתור דובר המחלקה לשימור הטבע בארץ, כדי ללמוד את הנסיון האמריקאי בשימור הטבע. דוראנו היא עיירה הררית קטנה בעלת נוף "משגע" שיגאל עצמו אינו נלהב ממנו. עזים רשמו של יגאל גם מהיכטים חומריים וגם מהיכטים אנושיים. האנשים אדיבים, ישרים, אוהבים לתח עצות לזרים. בכנף יש יחס אדיב, שקט, הכל מצוחצח, יחס אישי, שירות שיש בו אמון בלקוח. הוא מתרשם מחדרו כמוטל. יש בו טלוויזיה, כפתור רדיו מעל למיטה, אמבטיה עם סרטי גומי כחחיתה, ארבע כוסות לשטיפת שיניים, סרט נייר חדש מתוך יומיום מעל אסלת בית השימוש, ועוד. כנגד אלה אין הוא מתרשם מן הנוף האמריקאי, כי אין בו, לדעתו, עומק או זכרונות או מסתורין, ומבחינה זו הנוף הוא בכואה של פני האמריקאים. ההכללה, לדעתו, טיפוסית ורדודה הן ביחס לנוף והן ביחס לאנשים. הישראלי העומד משתאה מול אמריקה אינו יכול שלא לקיים "פטור בלא כלום אי-אפשר". תפיסת האמריקאים כחסרי עומק אינה רעה משום שהיא שלילית, אלא משום שהיא גורפת. במגעו עם הזר רואה יגאל עצמו כנציג ארצו ואחראי לתדמיתה. לפיכך, כאשר נהג הוא כ"ישראלי מכוער", כואב לו על התדמית השלילית שהוא יוצר. עם זאת, הפיתוי ליהנות מ־60.00 דולר עקב טעות חזק מן הכאב הצפוי. פעם קרה שהקופאי בכנף נתן לו 270.00 דולר במקום 210.00 דולר. יגאל חש בטעות, לא החזיר את ההפרש, טען בעקשנות שלא היתה טעות, אף כי הדבר הציק לו מאוד. אחת הסיבות להרגשתו הרעה היתה שהוא נציג עמו וארצו: "הציק לי שאני יהודי, ישראלי, בעיירה של גויים... הייתי מעיין נציג. ואני, היהודי, הישראלי, באחד, התקבלתי, טינפתי. עיירה נקיה של ואספס — אנגלו־סכסיים־לבנים־פרוטסטנטים — ואני זיהמתי אותה. כאילו לאשר את מה שאומרים האנטישמים. קיבלו יהודי לבית, אירחו אותו באדיבות, נתנו לו כל מה שביקש — והוא חירבן באמצע הסלון. הסריח" (18-19). הפיתוי ליהנות מטעות חזק בכל זאת מכל התוכחה העצמית; יגאל מעדיף גם ליהנות מהטעות וגם להופיע כבעל מצפין מתלבט החש אחריות ושחפות לתדמית הלאומית.

בגילוי־לב מספר יגאל על נסיונו כגרמניה. הקורא, הכריז על

גלייתה של הכריזת יחד עם הבן אינה מסמנת בעיני האב מחויבות כלפי האב. היא זדה: "...ומי יש לה בארץ? אף אחד" (20) — אחרי שבגדה נפל. מכאן חשש האב שהיא "תעמיס את הילד בתרמיל על הגב. יהסוב למקום ממנו באה" (24).

נדהם יבטטיט עקב הכשורה על מות בנו מנסה האב לשווא "להזעיק צרה" מן הקמפוס הירושלמי. על הדשא של הקמפוס הוא נתקל בחבורת סטודנטים אמריקנים (28-29):

"... פוסע על דשא רך, ירושלמי, מתקרב־נמשך אל חבורת סטודנטים אמריקנים שנותרה לפליטה, מתמכרים לשמש על אחד הדשאים, יחפים, מזוקנים, כמה מהם חצי ערומים, מתנמנים על מחברות וספרי תנייך באנלית, משמיעים לעצמם שירי־צווחה מרשמי קול באנגלית. קוראים לי מרחוק you guy כאילו משתוקקים שאטפל אליהם... ואני אכן נטפל אליהם, מתחיל להסתובב בתוכם, בין רגליהם, דורך על לבנת בשרם הלא־שזוף, הגלותי, חובט בהם קלות בענף ששוב חזר לידי..."

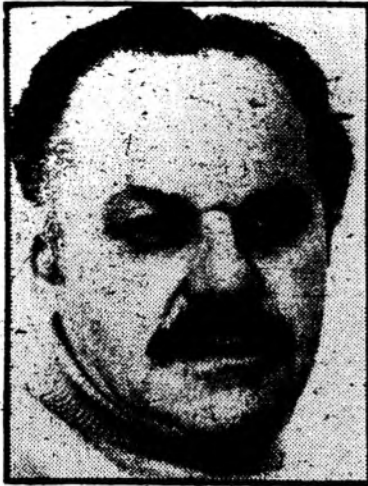
הם צוחקים, פאסיביים כל כך, אולי אפילו מסוממים קמעה, אומרים לי you old man, חושבים, מי יודע, שאני ריקא, שבא אולי למכור להם סמים. מצאתי חן בעיניהם, you are great, הם מתפתלים על האדמה, מתפלשים בעשב הדליל, לא יודעים מלה אחת עברית, רק שלשום פרקו אותם בשדה־התעופה. ואני גוחן עליהם, מוכן אפילו לבחון אותם בו במקום, לבדוק את ידיעותיהם בתנייך, מתחיל לשוחח איתם באנגלית הרצוצה, הבלתי־אפשרית שלי, שלפתע נעשית מובנת להם.

'Hear me children my son killed in night. In Jordan I mean near the river...!

ומראה להם על האופק הכחלחל הנמוג בהבל. והם עוד צוחקים, מתלהבים, wonderful, טופחים על שכמי, מוכנים למשוך אותי אליהם, לצרף אותי לחבורתם, להטמיע אותי בתוך שירת הקצב העולה וגוברת."

קשה לדמיין ריכוז רב יותר של סטריאוטיפים החוטא לצעיר היהודי האמריקאי מאשר בקטע זה. יש לקוות שהמספר התכוון לחשוף כאן את עולמו של האב. שיש בו סימני טירוף, ולא את עולמו של הסטודנט האמריקאי ששורשיו חזקים דיים להביאו ללמוד באוניברסיטה העברית. היחס המזולזל בצעיר היהודי כפי שמשחק כאן מעיד על האב. הישגיו האינטלקטואליים של הצעיר האמריקאי היהודי הצמא להרוויית שורשיו מתקפחים בראייה הרדודה של האב. לא נחשפות כאן הראגה, הגאווה והאהדה שלו לישראל, דבקוהו והישגיו הרוחניים. מה שנותר הוא התמכרות לשמש, כחצי עירום, האזנה לשירי צווחה, בשר גלוחי לבנוני, סמים, חלישות מן המציאות עד כדי המרת הטרגי בקומי. אין כאן לבטים של צעיר יהודי אמריקאי בישראל, אלא שירי צווחה, נופש בקמפוס. לגבי האב — לשמש "אור חזק, מכאיב" (19) — והם מתמכרים אליה בהנאה; בנו מוטל הרוג על האדמה, כפי שנמסר לו בטעות — והם מתפלשים בעשב, מתפתלים בהנאה על האדמה; הוא מנסה לשתפם בכאבו הכבד משאח — והם צוחקים. לא נותר לו אלא לדרוך על לבנת בשרם ולחבוט בהם קלות במקל, בלי, כמובן, שיתקל בהתנגדות מפאסיביים מונוחים אלה.

אכן, כשהעולם הזר נוסע לישראלי לביתו, עלול הוא לגלות בו פנים כרצונו. מה שמציל עדיין את ההידברות הוא היחס הנדיב של בני־הים כאלה כלפי כל מה שהוא ישראלי, מתוחח תחושה של שייכות. זה הכיני של האינטלקטואל היהודי בין ישראל לאמריקה עדיין לא ידע הכפייית העברית בתיאור בעל מימד של עומק.

בנימין
הפז

לאחר שפסעו לעוכי היער, שגרם לעצב ושתיקה ביניהם, ולהתייפחות מירה אחרי שטיפפן עזב. נוצר מרחק בין עינת למירה, מרחק שהבהיר לעינת ש-15 שנות נישואיו שקעו במצולה, וכי מירה חיתה בצפייה ובתוחלת ממושכות. השכר שנוצר בין בני הזוג הוא גורלי. הוא התחולל כטיול באירופה. הגורם המוציא אותו לפועל הוא צעיר נוצרי הלומד תיאולוגיה. עינת הוא העמל, הנוהג, המבוגר, העירני – והכורע תחת משבר הסוד הגורלי בין סטיפן למירה. מרירות, הבדלי יבשות, הבדלי דת, שוני גיל, חוויות משותפות של נישואים ממושכים, אינם מונעים התמוטטות יחסים ויצירת חוויה משמעותית מהירה וחדשה. דאורו החיצוני של סטיפן, גילו, תחום לימודיו, הנוף שעל רקעו התחולל השכר, ליקוי המאורות ביחסים, ניתנים בריכוז ובמחשבה. לרגש יש כוחות משלו שפורצים מסגרות של גיל, דת, מורשת, מחויבות רשמית. הישראלי הנוסע צפוי ליציאה לפועל של משאלות מסותרות, שהתמשותן הזמנית פירושה הרס של יחסים ממושכים.

אליקום ונרה

מגע עם הזר ממלא את דפי "סוף מערב" (בנימין חמח). אליקום מתאהב באשה מבוגרת ממנו, שמתאהב בארץ צפונית רחוקה, העובדת בשגרירות מולדתה בישראל, והם נוסעים לפאריס ולספרד. אליקום, "חצרן" השגרירות, "איש הכל-בו", "לומד" מפי נהג השגרירות על הנשים בשגרירות: "... קודם כל אשה זה אשה. הן לא יודעות חוכמות כמו הבחורות שלנו. אחת משלנו, תיכף ומיד רוצה שתתחתן איתה. שמת עליה יד, תיכף אתה כבר מוכרח לשים עליה טבעת... אבל הגוויות האלה, חביבי, הן לגמרי אחרות... חוץ מזה שהן משתגעות עלינו מפני שאנחנו שחורים והן בלונדיניות..." (14). הזר מתקשר עם מתירנות מינית, והמוסכמה שהבלונדיניות להוטות אחרי השחורים אינה חסרה כאן...

רחמימוב הנהג מתאר את התנהגות אנשי השגרירות במסיבות הפרטינות, מתוך דמיון פרוע: "מתחלפים... מתחלפים כמו כלום... אל תהיה תמים; אתה לא יודע שהגויים מתחלפים? לא שמעת אף פעם?... ותיכף איך שהגושף נגמר הם נכנסים למכונית, כאילו כלום לא היה... התסרוקת בסדר... השמלה בסדר..." (37-38). שוב הכללות מול הזר – גויים כנגד יהודים, ושוב דמיון פרוע כאשר למתירנות המינית.

אליקום אינו שוכח לרגע את שייכותו לעם היהודי לדורותיו. המשיכה לנורה, הנראית לו לעתים כאלילת-יופי צפונית ובלתי ניתנת

נוכח תבנית הצדק הלבן ה"סליל של יגאל, חייב להזיזוהר שמא הוא מולך ש... יגאל. בגרמניה התרשם יגאל מן הכנסיות וכצא כסדר ה... ימחםם בארכיטקטורה. אנשים לבושים יפה צריכים באר הדיכית יפות, כמו בזורנלים. הכל כרגיל. וכן: לא היהודי עם בחילה, שום גרעל-נפש, שום רגשי נקמה, שום יכחית... הרגשתי כמו בכל עיר אחרת באירופה... יש שם רק קצה יד הלאר אלו, אבל זה לא מפני שזו גרמניה. במידה מסוימת – כפי שיש בה הרבה ישראלים, סרסורים ורועי-זונות" (93). החללה אינה קטורה איפוא בעברה של גרמניה, אלא ביורדים. את הסטראוטיפ של היורד אנו מכירים מהחיים: בגרמניה הוא עוסק בסרסרות, בניו יורק הוא נהג מונית, ובלוס אנג'לס הוא מאפיונר. כך בפלס הסטראוטיפ את דרכו מן החיים והעיתון אל הספרות היפה. קיבוץ יורדים בגרמניה מעורר בחילה יותר מאשר כל עברה של גרמניה. מאחר שיגאל עומד בפני העולם בכפיים לא נקיות, כפי שהוא ידאר בווידיאו, נוטה הוא לדיספרופורציות, לחוסר בטחון, לחיטוטים פנימיים, לערעור שיווי משקלו הנפשי, לחולשה. כך קרה כאשר כימר גרמני בא לארץ לתרום בשם אגודתו למפעל שימור הטבע בארץ. יגאל שלח לו מתנה, וחיכה להבעת התודה שלו. זו לא באה. יגאל חש בעלבון נוקב שנגרם לו על ידי הכומר, שהוא בן לעם שהרג את סבתו של יגאל, את שתי אחיותיה ואת ילדיהן. סיבת העלבון היא במחשבה שהכומר "הריח" את יגאל, ראה ללבו ועקב כך "כפר" ב"אותנטיות" של אישיותו. הדיספרופורציה בין תחושות האשמה על עבירותיו לבין ההרגשה שפרנקפורט "כמו בכל עיר אחרת באירופה" היא משועת.

אל סטוקהולם הגיע יגאל כמלווה של מנהל המחלקה לשימור הטבע לוועידה בינלאומית לשימור הטבע. ההרצאות הארוכות והמינוח המסובך משעממים ומביכים אותו, והוא מעביר זמנו בוועידה על ידי הכטה בזורנלים. גם כאן הוא עושה את הסיבוב הרגיל שלו, הכולל בדרך כלל ביקורים בחנויות פורנו ובהצגות סקס. הוא גם ביקר בכנסייה מפוארת, ובשעת דממה, כשהמתפללים עמדו כראש מורכן אל ספרי התפילה, וברקע נשמע רק האורגן, פלט יגאל "נוד", שלפי תאורו היה "שקט, חשאי, חם ומסריח נורא" (106). יגאל מנצל את הופעתו ה"אריית" ומעמיד פני מסתכל בציוור של הצלוב בהופעה שכולה רוממות-קודש. בכל זה היה יכול להיות גם היכט קומי, אלמלא הרצינות התהומית שבה מנפח יגאל את ה"נוד" שלו. יש לו מניע "לאומי" בהעמדת הפנים, כי "למה על כל העדה יצא הקצף?" שוב איבוד פרופורציות, ערכוב מניעים לאומיים עם "נוד". השאלה מה עשו גויים בשם הצלוב אפילו אינה עולה על דעת יגאל. כעמידה מול המצוחצח מאבד יגאל פרופורציות. רגישותו לשייכות הקיבוצית מופרות והופכת מתחושת אחריות למרעקת תמיד, שבה הכול מסונן לפי פוטנציאל השלכותיו על האומה.

חלקו הראשון של הספר מסופר כווידיאו בנוף ראשון של יגאל רביב לסופר, וחלקו השני הוא סיפור ששולח הסופר בכתב ליגאל רביב. גם בסיפור השני, הנוגע כמו הסיפור הראשון בשאלות של אמת ושקר, כנות וצביעות, – נמצא את הישראלי הנוסע באירופה. עינת, מהנדס אלקטרוניקה, ומירה, שעיסוקה בכלי-חרס אומנותיים, נוסעים כדרום צרפת, באווירה בעלת מעטה אידילי – איכרים, ערימות שחת, כרמים. עינת מעלה, למורת רוחה של מירה, טרמפיסט – צ'כי כבן 22, בלונדיני, גבוה, הלומד בסימינר תיאולוגי ונוסע לאירלנד. במהלך הנסיעה מתרככת מירה כלפי הנוסע, ושניהם חורים חוויות משותפות, ביניהן – הם רוקדים בתהלוכה דתית נוצרית שנקרתה על דרכם. סמוך לאחד היערות, באווירה של פליאה והוד, מתגלה קלוקל במכונית. עינת הלך לחפש מכונאי. משהו התרחש בין מירה לסטיפן

**"צמאוננו של היוצר הישראלי למגע
מעבר לגבולות הארץ זכה לתאור בפי
חוקרים אחדים בעזרת המונח
'קלסטרופוניה'. מונח זה קומם
חוקרים ויוצרים כאחד. אולם אין
להתכחש לצמאוננו של הישראלי להכיר
את העולם הזר."**

השגה, אינה משכיחה ממנו שהוא יהודי והיא גויה: "אחר-כך תחילה נורה נאנחת ומשמיעה אנקות קטנות עד שלבסוף השמיעה ריאות בלשון מולדתה. אין אני שומע לשון זו ואין אני יודע מה מרה, אבל סכרוני שלא אגזים אם אומר שריכורים אלה שלה נעמו אזני לכל הפחות כמו שנעמה הודעה מפיו של הגמון, המודה מתורודה לפני הרב היהודי כי הוא מנוצח בוויכוח" (88). בצד ההומור המשיכה המשחמעת עקב הזרות, קיימת מודעות להבדלי הדת, מעשה האהבה נחפס גם כהתנצחות.

כתה של נורה, גרדה, שבאה לכקר את אמה, אינה חוסכת הערות ננטישמיות, כמו: "גיאוגרפיה איננה מקצוע יהודי" (125); "אני גשערת שאפילו משטרה יהודית יש לה כללי-הגינות מינימליים, להלכה, לפחות" (132); "אני לא הייתי מניחה ליהודי לגעת בי... עצם זמחשבה להרות ליהודי מעוררת בי צמרמורת" (שם); "אתה מסוגל לשלוח יד רק בנשים זקנות, שעוד נותרו להן שנה או שנתיים של חיי-מין. שם אתה מסוגל להוכיח את גבורתך היהודית" (133). כך מעצב איסוא המחבר את דמות גרדה, כפי שמתוארת בסיפור בגוף ראשון על ידי המספר אליקום. בעיני הסופר הישראלי כאן יש גויים אנטישמים, שהטחת עלבון מצדם כלפי היהודים היא דרך לנקז מרירות וזעם אישיים — במקרה זה, גרדה מאוכזבת מהוריה ומבקשת לפגוע באמה על-ידי פגיעה בידיד-אמה. עצם העובדה שנורה מחרועת עם יהודי מקוממת את כתה גרדה, וכשגרדה מבקשת ללכת לכנסייה לבדה, מבינה אמה את כוונתה: "... היא מבקשת לרמוז לי... כי אני כבר הוצאת את עצמי מכלל הנוצרים הטובים" (137).

נורה ואליקום יוצאים לטיול באירופה כבעל ואשתו. בטירה של נסיכה, ידית נורה, בפאריס, מתגלים באליקום רגשי גאווה והלאומית והשתייכותו לקיבוץ של עם ישראל: "אחר כך פתחה נורה לספר בשבחה של ישראל, ואני ראיתי עצמי כבעל-אחוזה שמשמיעים באוזניו שבחי אדמותיו ומשק-כיתו" (149).

תחושת ההזדהות של אליקום עם עמו פורצת את מגבלות הזמן ומתוארת כהזדהות עם העם היהודי לדורותיו. גם צרפת וגם ספרד מעלות בו זכר של דורות עברו ושל אירועים היסטוריים יהודיים. כך בספרד עולה בו התחושה של גירוש היהודים ב-1492:

"... מצאתי לי פתח, אף אני, לצאת מ-1953 ולהיכנס ל-1924; למות ולחיות, לזכור ולהחיות... ממעמקי 1492 שבתתי ובאתי, ואני ניצב כאן ומסתכל, זוכר ועתיד להבין". (170)

אליקום מרבה לטייל בספרד דווקא בשכונות שהיו מאוכלסות

ביהודים כשכבר הדורות. את נורה, שנהגה כבוד גדול בזיקתו של אליקום לעברו רב-הייסורים של עמו, מטרידה השאלה מדוע העם היהודי הוא עם עצוב כל כך — ולאליקום אין תשובה לשאלה שחשביע את רצונו. אליקום נפגע אישית כאשר קרה שנורא הכיעה אכזבה מהיבטים מסוימים בחיי הישראלים. הוא מזדהה עם כלל העם היושב בארץ, מגלה פגיעות וחוסר יכולת להתמודד בצורה רעיונית עם הנושא. נורה מגלה לאליקום שהיא נמשכה לספרד מפני שבספרדים היא מצאה "אנשים פתוחים, חמי-מזג, שהם כמו ילדים, עד ויקנה ושיבה. קצת תיאטרון, קצת אופרטה, אבל הרבה אנושיות חמה, טובה, נלהבת, רעשנית." (184). זה היה המניע לכך שנורה קיבלה עליה את המשרה בשגרירות ארצה שבישראל:

"... אמרתי בלבי כי כל אנשי היס התיכון בוודאי הם דומים... ונסעתי (לישראל — ל.ח.) בהרבה תקוות גדולות ויפות... אל תכעס, אלי, אם אומר לך שהתאכזבתי. הישראלים חביבים מאוד, מחרבה בחינות; הם מסבירי פנים, הם נוחגים יפה בזרים, אבל אין הם אנשי היס התיכון. לצערי, כלל וכלל אינם דומים לספרדים..." (185).

אליקום עצמו מבקר את הארץ ואת יושביה בהזדמנויות שונות (ביקורת חברתית שזורה כמעט בכל יצירותיו של תמוז, הן ברומנים והן בסיפורים הקצרים, המוקדמים והמאוחרים, וגם ב"רקוויאם לנעמן" לא נפקד מקומה כלל). אך אין הוא יכול לקבל ביקורת כזאת מפני נורה הנוצרת הזרה, ואף כי היא רואה בו כ"ספרדי היחיד שפגשתי בישראל" אין דעתו נחה עליו, ומתוך קנאות לעמו הוא מטיח בפניה:

"יודעת את, נורה, מדוע הישראלים אינם לפי רוחך? מפני שבמשך אלפיים שנה היו אבותיהם מתחככים בכס, אנשי אירופה; ... מכס באו להם כל אותם דברים שאת מתעבת כל כך..." (שם).

לא פלא שמי שמזדהה כל כך עם העם היושב בציון עולה על סיפון אונייה לאחר מות נורה ומעיד על עצמו כך: "... הייתי רובץ ליד מעקה האוניה, מצפה — למן הרגע שעלו רגלי על הסיפון — לשעה שבה תתגלה עלי אדמת מולדתי" (232).

* * * * *

צמאוננו של היוצר הישראלי למגע מעבר לגבולות הארץ זכה לתאור בפי חוקרים אחדים בעזרת המונח "קלסטרופוניה". מונח זה קומם חוקרים ויוצרים כאחד, אולם אין להתכחש לצמאוננו של הישראלי להכיר את העולם הזר. עמידתו של הישראלי בפני הזר היא עמידה חושבת והשוואתית. הוא מתפעל, אך גם בוחן ומסנן ומבקר. הוא ער לחיובי — ומדקדק בפגמים. הוא נמשך — אך אינו שוכח את צור מחצבתו. עמידתו תמיד פעילה — הוא בוחן, משווה, פוסל, מאמץ, מסתייג, מבקר. אך נופי העולם על תושביהם אינם חולפים כלי רישום על פניו. הוא מעורב כמה שראות עיניו ומגיב. הנסיעות ל"חוץ-לארץ" הן חלק מהחיים בארץ. ההתמודדויות עם הרשמים והלבטים שהן מעוררות תלכנה ותמצאנה ביטויים רבים ומורכבים יותר ויותר, הן בהקשר של ישראל ויהדות התפוצות, והן בהקשר של הישראלי — על לחציו, מלחמותיו, כלכלתו — בפני העולם הרחב והרבנוני המתגלה בפניו בנסיעותיו מעבר לים.

אוניברסיטת קליפורניה, לוס אנג'לס